

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 122 2001

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

Redaktörer: Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Anna Williams (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows eller Word Perfect.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

ISBN 91-87666-19-7

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Elanders Gotab, Stockholm 2002

romantiken. Hennes litteratursociologiske grepp låter åtskilligt i denna mångomskrivna rörelse framtråda i nytt ljus. De romantiska sköndarna i Uppsala placeras i en handfast verklighet av förlageekonomi och litterära överlevnadsstrategier. Betydelsen av Palmblads förlag som en bas för romantiken som litterär företeelse i Sverige dokumenteras övertygande. Till avhandlingens mest givande inslag hör enligt min mening synpunktterna på hur den palmbladiska förlagspolitiken kan ha inverkat på striden mellan Nya och Gamla skolan. Här demonstreras litteratursociologins och förlagsforskningens möjligheter att också påverka analysen av litteraturhistoriska frågor. Det ger avhandlingen ett metodiskt principiellt intresse. Säkerligen kommer Petra Söderlunds arbete att bidra till att stimulera ett fortsatt litteratursociologiskt studium av äldre perioder i den svenska litteraturhistorien.

Lars Gustafsson

Marta Ronne, *Två världar – ett universitet. Svenska skönlitterära universitetsskildringar 1904–1943. En genusstudie* (Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala, 44). Uppsala 2000.

I 1873 fikk en svensk kvinne for første gang adgang til universitetsstudier, og i årene som fulgte, økte antallet kvinnelige studenter sakte men sikkert. Men hvilke vilkår for intellektuell utvikling og for sosial og emosjonell utfoldelse møtte kvinnelige studenter ved universitetene? Hva slags forhold etablerte de kvinnelige studentene til sine mannlige, respektive kvinnelige medstudenter, og med hvilket blikk så de på seg selv? Og på hvilken måte endret kvinnenens tilstedeværelse på forelesninger og i lesesaler de mannlige studentenes intellektuelle selvfølelse og deres syn på kvinnen? Dette er noen av de spørsmål som ligger under undersøkelsen av skjønnlitterære universitetsskildringer i Marta Rønnes avhandling.

Avhandlingen behandler et omfattende materiale, totalt 21 publiserte verk (18 romaner og 3 novellesamlinger) skrevet av til sammen 16 forfattere (10 menn og 6 kvinner). I tillegg inngår to upubliserte manus. Bare et par av forfatterne er kjent og mye lest, Fritjof Nilsson Piraten og Gustav Hellström; de andre er mer eller mindre glemte i ettertiden: bl.a. Ellen Landquist, Lydia Wahlström, Ingeborg Björklund, Arthur Möller, Paul Rosenius, Axel Wandal, Margit Palmær og Gunhild Tegen. I avhandlingen blir de glemte forfatterne, både kvinner og menn, like viktige som de to mer kjente mennene.

Med et så stort tekstkorpus sier det seg selv at det ikke kan være enkelttekstene eller det enkelte forfatter-

skap som står i fokus, men det bildet universitetsskildringene, samlet og i dialog med hverandre, gir av livet ved universitetet – ”Syftet med denna studie är att läsa kvinnors och mäns universitetsskildringar i relation till varandra och låta dem upprätta en dialog med varandra” (s. 16). Utgangspunktet er at de samme motivene gjenfinnes i både kvinner og menns tekster, men at de er skildret ut fra ulike kjønnsferinger og dermed også på til dels svært forskjellig måte. Ronne presiserer sitt ”dialog”-begrep dithen at det ikke nødvendigvis er snakk om direkte kontakt eller påvirkning mellom forfatterne eller tekstene, men at det går an i fortolkningen å etablere en dialog mellom dem. Dette viser seg å være et godt utgangspunkt for studien, og forfatteren lykkes i å bringe tekstene i kommunikasjon med hverandre, slik at de ”snakker samme språk” og om samme sak.

Avhandlingen er delt i tre store deler – foruten en innledning som skisserer en genre- og genus-teoretisk forståelsesramme og universitets- og idehistorisk bakgrunn er der to hoveddeler der lesningen av enkeltmotiver i universitetsskildringene grupperes under titlene ”Bildene av kvinnorna og mennene innom universitetslivets offentlige sfær” og ”Bildene av kvinnorna og mennene innom universitetslivets privata sfær”.

Det primære fokus for undersøkelsen er altså kjønn, forståelsen av kjønn og betydninger av kjønn i universitetslivet. Ronne gjør rede for nyere teoretiske diskusjoner av hva kjønn er (Joan Scott, Yvonne Hirdman, Judith Butler og Toril Moi) og bruker det i svensk forskning innarbeidede ”genus” om kulturelle forestillinger om kvinnlig og mannlig, og holder dette adskilt fra ”køn”, biologisk kjønn. Fra Teresa de Lauretis henter hun et semiotisk erfaringsbegrep og ut fra dette formuleres genusperspektivet på subjektproblematikken som et samspill mellom individuelle psykiske prosesser og sosial og kulturell påvirkning.

Vektleggingen av kjønnsfering og kjønn som selvforståelse og sosial kategori har en litteraturteoretisk parallell i form av en grunnleggende holdning til litteratur som uttrykk for erfaring. Ikke slik å forstå at det ikke skilles mellom forfatter og hovedperson eller mellom selvbiografi og fiksjon, men forfatterens erfaringsbakgrunn forventes å gjenfinnes i tekstene. I den forbindelse er resonnetet rundt tekstkorpusets tidsmessige avgrensning talende. Ytterpunktene er representert ved henholdsvis Gustavs Hellströms novellesamling *Ungkarlar* fra 1903 og Nilsson Piratens roman *Tre terminer* og Viveka Starfeltens roman *Porträtt av shinglad flicka*, begge fra 1943. Denne avgrensningen er begrunnet ikke med en enhet i de mellomliggende decenniens litteraturhistoriske forhold, men med en felles idebasis for forfatterne som skrev universitetsskildringer i denne perioden, som har å gjøre med ”... författarnas gemensamma förankring i sekelskiftets och det tidiga 1900-talets este-

tiska debatt og livsåskådningsdebatt, liksom i den rådande synen på förhållandet mellan könen" (s. 33). Og det slås fast at "Erfarenheten av den tid, då åtti- och nittitalens ideer fortfarande höll Sveriges intellektuella i sitt grepp, tycks vara grundläggande hos alla författarna" (ibid). I det svårt leseverdige universitets- og idehistoriske kapitlet "Arvet" utdypes denne idebasisen. Universitetshistorisk vektlegges selve dannelsesidéen fra den tyske romantikk og utviklingen i svenske universiteters historie "fra dannelselse til utdanning og forskning" (s. 61), mens det når det gjelder kjønnsforestillingerne, er århundreskiftets kultur og det tidlige 1900-tall, særlig den misogyne seksualitetsfrykten til Otto Weininger, Ellen Keys kjønnskomplementaritetsideer, synet på "samhällsmöderligheten" og debatten om "den nya kvinnan", som fremheves, og som finner gjenklang i lesningen av de skjønnlitterære tekstene. Avgrensningen i tid for den idehistoriske horisonten (1890–1910) kan synes noe merkelig gitt materialets utspredhet i tid, men avhandlingen argumenterer sterkt for dette som de avgjørende impulsene for alle forfatterne. Kanskje gjøres materialet med dette mer homogent enn det egentlig er, og i analysene må Ronne da også ta høyde for at bildet er mer komplekst, og at den kulturelle, sosiale og ideologiske utviklingen som ligger mellom utgivelsen av en roman og forfatterens egen studietid eller mellom forfatterens skrivetidspunkt og tiden romanhandlingen er lagt til, også kan ha avgjørende innflytelse på fremstillingen av universitetslivet og kjønnskonfliktene. At bildet er kompleks kommer frem når Hellström, som selv var student 1900–03 og skrev sine bøker om Stellan Petreus' studietid på 1920-tallet, men med handlingen lagt til tidlig 1900-tall, har en tydelig verdiforankring i romantikken og det moderne gjennombruddet, mens Ingeborg Björklund, selv student 1919–1924, også er preget av sedelighetsdebatten i samtiden da hun i 1931 utgav *Månen över Lund*, med handlingen lagt til 1916.

Det kan reises innvendinger mot det litt enkle litteraturteoretiske premisset om romanene som mimesis og som erfaringsformidling fra forfatterens side. Verkenes fiksjonskarakter blir på denne måten ganske underordnet deres dokumentasjonsverdi. I en meget liten ekskurs om selvbioграфien som kilde berøres noen av problemene rundt skrift, referensialitet og identitet, men dette utvikles ikke til noen egentlig refleksjon over universitetsskildringenes litterære status. I forhold til de tekstene som undersøkes, synes imidlertid en mimetisk litteraturforståelse å være et adekvat utgangspunkt; det er i det store og hele snakk om realistiske skildringer. Likevel kunne man ha ønsket seg enda mer tekstanalytisk oppmerksomhet og fokus på retorikk, ironi og genrekonvensjonelle klisjeer. Avhandlingens sterkeste side er altså det universitets- og kjønnshistoriske mer enn tekstanalysene. Og den er også et viktig bidrag til genre-

historien, selv om forfatteren vegrer seg mot at den skal leses som en genrestudie.

Materialet for undersøkelsen avgrenses etter flere slags kriterier. Det dreier seg om tekster som tematisk omhandler livet ved universitetet, der hovedpersonene er student eller forsker, og der det akademiske motivet, universitetsskildringen, er dominerende i forhold til andre motiver og temaer i romanen eller novellen. Dette er nokså romslige tematiske og kvantitative kriterier som man gjenfinner blant annet i engelsk og amerikansk genreteori. I tillegg er det et kriterium for Ronne at forfatteren selv har akademisk bakgrunn, noe som nok henger sammen med vektleggingen av erfaringsperspektivet. Ronne refererer også en nyere tysk genreteoretiker, Wolfgang Weiss, som fremfører et mer restriktivt syn på genren, nemlig at det må dreie seg om en skildring av det problematiske forholdet mellom universitetets isolasjon og samfunnet. Et lignende fokus fremkommer i Ronnes avgrensning av materialet til det hun omtaler som "Strindbergtradisjonen", dvs den problematiserende linjen i svenske studentskildringer, mens nostalgisk-idealiserende eller humoristiske tekster i den studentromantiske "Wennerberglinjen" utelates.

Fra før finnes på området i svensk/skandinavisk forskning Claes Ahlunds avhandling fra 1990, *Den skandinaviske universitetsromanen 1877–1890*, som omhandler det moderne gjennombruddets universitetsroman. Ronnes avhandling begynner forsåvidt der Ahlunds slutter, med de neste generasjonene ved universitetet, og med noen resultater fra Ahlunds romananalyser som utgangspunkt og analyseredskap. Det dreier seg om det intrigeskjemaet Ahlund analyserer seg frem til – åtte motiver eller narrative elementer som finnes i de fleste av romanene. Ahlund påpeker desillusjonen over universitetet som stivnet institusjon som en hovedkonflikt i sitt materiale, men som Ronne gjør rede for allerede innledningsvis i sin studie, er motivene og konfliktene i hennes materiale mer sammensatte og rommer bl.a. konflikter med familien og problemer i studentens privatliv. Ut fra dette utvider og modifierer hun Ahlunds intrigeskjema til 14 punkter, som riktignok ikke alle vil kunne gjenfinnes i hver roman.

Den videre behandlingen av disse motivene er strukturert i forhold til skillet mellom universitetets offentlige og private sfære. Ronne viser til at hun med "offentlig sfære" i universitetsskildringene sikter til universitetets virksomhet som utdanningsanstalt og myndighet, mens "privatsfæren" er studentens privatliv og studentlivets ritualer (s. 23–24). Som tilhørende den offentlige sfæren analyseres i del II det første møtet med universitetet, forventninger og skuffelser over academia og studentmiljøet og eventuelt politisk engasjement og livsanskuelseskriser. I del III, som omhandler privatsfæren, er motivene som analyseres forholdet til familien, fremstil-

lingen av og synet på seksualitet og kjærlighet, og i forelæringen av dette: kvinnevennskapene.

Tekstanalysene viser bl.a. at refleksjoner om universitetets dannelsesfunksjon, og skuffelsen over denne og over foreldede utdanningmetoder er sentrale i Hellströms romaner om Stellan Petreus og i Palmærs *Studentska* og Tegens *En fattig studentska*. Også de to tekstene som nærleses i del II, Josephsons *Imperfektum* og et upublisert manus av Gunnar Valley, dreier seg om en forskers skuffelse og frustrasjoner i møte med et stivt og selv godt akademia. De fleste kvinnelige forfatterne lar universitetskildringen være bakgrunn for beretningen om personenes privatliv. Tilsvarende fremhever avhandlingen at ensomhetsmotivet er mer markert i kvinnenes tekster, der kvinnene skildres som ensomme fordi de er kvinner og ikke kan delta på linje med menn i universitetshverdagen. De trekker så å si med sin privatthet selv i det offentlige rom. Ronne påpeker hvordan privat/offentlig dermed glir over i hverandre i kvinnenes tekster, eller når det dreier seg om kvinnelige hoved- og bipersoner.

I del III fremkommer det at både menns og kvinners tekster skildrer konflikter med familien, som har med løsrivelse fra den borgelige ideologien å gjøre. Mennene ønsker å gå sine egne veier uten at farsskikkelsen skal ha kontroll på studievalg og livsstil under studiene; mens kvinnene konfronteres fra ulikt hold med at kvinnens kall er familien, selv om de ikke lenger må kjempe for retten til utdanning. Bare i Wahlströms *Sin fars dotter* står det om retten til å søke utdanning, og det tilskrives at forfatteren tilhører en tidlig generasjon kvinnelig student. Analysene påpeker for øvrig et splittet kvinnebilde både i mennenes og kvinnenes tekster. I mennenes tekster skildres få vennsksapsrelasjoner til kvinner, i stedet er kvinner objekter for mennenes blikk og prosjekter. Men handlingsforløpene viser i forhold til den tradisjonelle dikotymien madonna/hore at "studentskan" er vanskelig å innplassere og omgås. De kvinnelige studentene er hverken som de aktverdige tradisjonelle kvinnene som unge menn kan gifte seg eller som de prostituerte som de kan søke sin erotiske trang tilfredsstilt hos.

Dette mennenes problem viser Ronne at også blir de kvinnelige hovedpersonenes problem. Her anvender hun antropologene Ardeners teori om at kvinner for å utforme sin egen "women's model" må ta utgangspunkt i den dominerende gruppen, mennenes "model of women". Dette gjenfinner hun når de kvinnelige studentene hos alle de kvinnelige forfatterne skildres som i kamp for både selvrespekt og respekt og bekreftelse fra andre på at de er annerledes enn tradisjonelle kvinner, uten dermed å være frigjort i betydningen løsaktig. Bestrebelsene for å integrere erotikk, kjærlighet og arbeidsliv gir seg utslag i skildringer og propagandering for studentekteskap, f.eks. hos Tegen og Björklund og

i utprøvinger av kvinnekjærlighetsvennskap som har rom for både erotikk, kjærlighet og intellektualitet, et motiv som studeres i tekster av Wahlström, Landquist og Björklund. Også del III avsluttes med en nærlesning av et upublisert manus, Greta Beckius' romanutkast "Marit Grene", som i enda større grad enn de øvrige kvinnene skildrer kvinnens sårbarhet og den problematiske seksualiteten.

Avhandlingen konkluderer med at det er så mye likt i kvinners og menns måte å skildre universitetslivet på at det er mulig å opprette en dialog på tvers av kjønns-grensene. Men Ronne fremhever også store og viktige forskjeller. Mennenes tekster behandler universitetets offentlige sfære i større utstrekning enn kvinnenes, mens kvinnelige forfattere oftere forsøker å diskutere forestillingen om "den nye kvinnen", seksualitet og kjønn. Imidlertid påpekes det at det ikke er emnevalget som er avgjørende forskjellig, både menn og kvinner skriver om både offentlig og privatsfære, men fokuseringen er gjerne forskjellig. Også dette nyanseres gjennom analysene, og det er særlig Hellströms romaner som her bryter med den mannlige stereotypen: I romanene om Stellan Petreus diskuteres åpent synet på kvinne og mann, og her problematiseres moral, seksualitet og kjønn. Og Hellströms helt, tillike med Nilsson Piratens og Josephsons hovedpersoner nærmer seg i følge Ronne de kvinnelige protagonistene i følelsen av ensomhet og vanmakt, og i søken etter vennskap og bekreftelse.

I sammendragkapitlene finner vi også noe antydninger om en utvikling i materialet, i det minste i rekken av kvinners tekster. De tidligste kvinnelige forfatterne er mer opptatt av privatsfæren enn sine samtidige mannlige forfattere heter det ett sted, og et annet at etter hvert som kvinnene blir tryggere på universitetet, blir også universitetskildringene deres mer opptatt av den offentlige sfæren. Dessuten blir de kvinnelige forfatterne utover på 1920- og -30-tallet mer direkte i sin behandling av seksualitetstematikken. Dette er viktige utviklingsperspektiver som det kunne vært gjort mer ut av i lesningene, og tilsvarende burde vel spørsmålet vært stilt om mennenes tekster endres over tid. Det antydes at så er tilfelle, idet Hellströms og Nilsson Piratens romaner fremheves som mer lik kvinnenes i skildringen av forholdet mellom kjønnene, men kommentaren som gis til dette er at dette er estetisk interessant, fordi det er disse romanene som allment ansees som de beste i dette materialet. Kanskje har det også å gjøre med at dette er relativt sene romaner, henholdsvis 1923–25 og 1943?

En annen uklarthet finner vi i den teoretiske stammen i avhandlingen, skillet mellom universitetslivets offentlige og private sfære. Dette skillet er strukturbærende i avhandlingen, men det kan diskuteres hvor heldig og fruktbart det er i forhold til lesningen av de skjønnlitterære tekstene. Habermas' begrepspar har hatt stor

gjennomslagskraft i samfunnsforskningen og i historisk forskning, men da har det vært brukt om samfunnet som helhet og den borgerlige meningsdannelse. Det er som Ronne selv er inne på, ikke mulig å overføre dette direkte på universitetet som institusjon. Det viser seg å være vanskelig å holde kategoriene adskilt, og "Bildene av kvinnorna och männen inom universitetslivets offentliga sfär" blir i stedet et spørsmål om hvilket syn på universitetet som utdanningsinstitusjon som kommer til uttrykk. Privatsfæren er i så måte lettere å gripe, men den blir til gjengjeld svært omfattende.

Også i den tradisjonelle kvinneforskningen har skillet offentlig/privat hatt gjennomslagskraft. Bl.a. påpekte antropologen Michelle Rosaldo midt på 1970-tallet det som et universelt fenomen at en kulturs offentlige sfære var dominert av menn, mens kvinner var knyttet til den hjemlige sfære. I de siste tiårs feministisk forskning har imidlertid dette vært en påstand det har vært reist tvil ved. I historieforskningen har feminister som Leonore Davidoff, Alice Kessler Harris og Gro Hagemann hver på sin måte problematisert det dikotomiske ved begrepsparet – i virkeligheten er det svært vanskelig å trekke grensene, og teorien har en tendens til å bli selvbebreftende. Ronne gjør seg ikke slike anfektelser, men det hadde kanskje vært grunn til å trekke dem inn, nettopp fordi inndelingen offentlig/privat lett virker førende på fortolkningen av materialet. Det er så lett å lese det som at kvinner stort sett skriver om private saker, mens menn er opptatt at den offentlige sfæren. Hvis man ser på de ulike universitetsskildringene, og Ronnes lesninger av dem, er jo bildet mer nyansert enn det strukturen bygger opp til. Under del II står det for eksempel om Lydia Wahlströms bok at den ikke skildrer hovedpersonen på forelesningssaler, men er konsentrert om studentens indre utvikling og privatliv, herunder "hennes alt sterkere engasjement for kvinnesaken" Og det konkluderes: "Den privata sfæren tar med andre ord helt den offentligas plass i berättelsens rum". Tilsvarende heter det om flere av de kvinnelige skikkelsene at sfærene smelter sammen, mens det ikke sies det om for eksempel den mannlige hovedpersonen i Artur Möllers *Den vita fjärilen*, for hvem studiene i hele skildringen er underordnet identitetskonflikter, vennskap og erotiske lengsler. Og motsatt blir seksualitetsproblematikken, herunder spørsmålet om prostitusjon, behandlet i del III som en del av privatlivet, selv når det er snakk om åpen og direkte diskusjon, iscenesatt i teksten som et legeforedrag i et auditorium, som i Bjørklunds *Månen över Lund*. Uten at det poengteres direkte i avhandlingen viser lesningene her at nettopp spørsmålet om kjønn, slik det ble bragt inn i den offentlige debatt på det sene 1800-tallet, var med på å bryte ned dikotomiseringen mellom det offentlige og private.

Disse innvendningene til tross, Ronnes avhandling er

et velskrevet og kunnskapsrikt arbeid, og forfatteren må berømmes for å ha funnet frem til og ha systematisert et bredt og varierende tekstmateriale. På den måten tekstene er bragt i dialog til hverandre og satt inn i en svært relevant kunnskapshistorisk og kjønnshistorisk sammenheng, skapes et levende bilde av tidligere universitetsliv og en bredere forståelse av det mange av oss fortsatt opplever som å være kjønn i akademien. Her går det genrehistoriske og universitets- og kjønnshistoriske i godt kompaniskap. Ved å perspektivere kjønn har hun også levert et viktig bidrag til genrehistorien.

Anne Birgitte Rønning

Lena Malmberg, *Från Orfeus till Eurydike. En rörelse i samtida svensk lyrik*. Ellerströms 2000.

Myters styrke ligger i deres elasticitet. De låter seg lett stiliseres til en oppsætning allmänna fenomen. Orfeusmyten eksempelvis kan renodles til en berättelse om död, konst och kärlek, vilket gör att ett otal olika konstnärliga uttryck kan förenas under detta mytiska paraply.

Kanskje er denna orfiska anpassbarhet Lena Malmbergs trumfkort i avhandlingen *Från Orfeus till Eurydike. En rörelse i samtida svensk lyrik* (Ellerströms 2000). Men det är också hennes strategiska dilemma. Myten är formbar, även för litteraturforskaren. Dess mening är oändligt tydlig.

Utgangspunktet för Malmberg är att försöka förstå drivkrafterna bakom den djupgående omsvängningen av 1980-talets svenska poesiklimat. Hon vill förklara denna förändring genom att hos sex poeter, Jesper Svenbro, Arne Johnsson, Bruno K Öijer, Katarina Frostenson, Ann Jäderlund och Birgitta Lillpers, frigöra just Orfeusmyten som konstitutiv för deras idégoods såväl som deras estetiska framställningssätt.

Avhandlingen är ur ett perspektiv både *ganska* ovanlig och *mycket* ovanlig. Det är ju fortfarande så att den övervägande majoriteten av svenska avhandlingar i litteraturvetenskap behandlar 'äldre' litterära fenomen, d.v.s. sådant som ligger *före* avhandlingsförfattarens direkta samtid. Samtidigt har det de senaste decennierna blivit allt vanligare med avhandlingar om just samtida eller åtminstone halvfärska företeelser. Men Malmbergs bok är i detta fallet särdeles ovanlig, då den granskar litterära texter som inte har många år på nacken, och som är skrivna av författare som förmodligen har en anseelig del, för flera kanske lejonparten, av sin produktion oskriven (tre av dem debuterade på 80-talet). Med undantag för en av lyrikerna är samtliga födda med god marginal *efter* Andra världskriget. Likafullt räknas dessa sex tveklöst idag till sin generations främsta lyriker, och de tillskansar sig successivt allt större utrymme i de svenska litteraturhistorieverken.